

PRATARMĖ

Šios rinktinės sumanymas kilo iš poreikio rengiant akademinę Lietuvos žydų istoriją įvairesniais aspektais, ypač mažiau tyrinėtos kultūros kontekstuose, pažvelgti į Lietuvos žydų istoriją, lietuvių ir žydų tarpusavio santykius, tikintis atrasti ne vien izoliuotumo, atsiribojimo, bet ir bendravimo, keitimosi patirtimi ir abipusių įtakų tendencijas. Vykdam tarptautinį Lietuvos mokslo ir studijų fondo, vėliau Lietuvos mokslo tarybos remiamą mokslinį projektą „Lietuvos žydai. Akademinė studija“ (2008–2010 m., Lietuvos istorijos institutas ir VŠĮ Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras) greta kitų mažai atidesnio tyrėjų dėmesio sulaukusių Lietuvos žydų istorijos aspektų buvo išskirta iki šiol istoriografijoje per abipusio pažinimo ir lietuvių bei žydų kultūrinio bendradarbiavimo prizmę neanalizuota problema.

Šios straipsnių rinktinės autorių tyrimuose abipusis pažinimas yra suprantamas kaip integrali lietuvių ir žydų tarpusavio santykių dalis, labiausiai pabrėžiant jų kultūrinius aspektus – tai žydų ar jų bendruomenės dalies įvairaus pobūdžio ir krypties pastangos pažinti, suprasti lietuvių kultūrą, tapti aktyvius jos dalyvius ir lietuvių ketinimai susipažinti su žydų kaip bendrapiliečių kultūriniu gyvenimu ir jo laimėjimais, lygia greta lojalumo ir pilietiškumo ugdymo, bendruomenės integracijos skatinimo tikslais teikiant žinių apie lietuvių kultūrą. Atskira svarbi problema yra šio naujo, daugiausia tarpukario Lietuvoje susiklosčiusio kultūrinio reiškinių rezultatai ir jų istorinis poveikis lietuvių ir žydų santykiams. Pažinimo samprata yra perimta iš tarpukario retorikos, vienodomis prasmėmis ir konotacijomis ji buvo vartojama tiek žydų, tiek šiam tikslui pritariančių lietuvių kultūrininkų ir politikų aplinkoje, bandant ieškoti ir aptarti tinkamiausius būdus, veiksmingiausias priemones šiam tikslui pasiekti. Taigi, abipusių lietuvių ir žydų kultūrinių saitų tyrimui sutelkti autoriai siekė iš istorinės perspektyvos išplėtoti ir įvertinti vieną iš amžininkų išskirtų lietuvių ir žydų tarpusavio santykių krypties.

Siekiant rekonstruoti įvairiapusišką abipusio pažinimo vaizdą, domėtis lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo reiškiniu, jo aplinkybėmis ir paskatomis,

buvo sutelkti įvairių mokslo krypčių tyrėjai: istorikai, filologai, dailėtyrininkai, literatūrologai. Tai lėmė ne tik tarpdalykinį pačios rinktinės, bet ir joje skelbiamų straipsnių pobūdį, nes susidūręs su kultūros reiškinių tyrimu dažnas rinktinės autorius ėmėsi gretutinių, jo mokslo srities darbui rečiau atsiverčiamų šaltinių. Siekdami identifikuoti kultūrinių santykių refleksijas lietuvių ar žydų aplinkoje, istorikai ėmėsi literatūros kūrinių studijų, filologai analizavo tarpukario Lietuvoje rusų bei jidiš kalbomis leistus periodinius leidinius, žydų spaudą lietuvių kalba ir pan. Straipsniuose aptartos problemos istoriografijoje yra analizuotos tik fragmentiškai, daugeliu atveju per lietuvių ir žydų tarpusavio santykių prizmę, kaip prielaida ir kontekstas tolesniems link holokausto nuvedusiems įvykiams suprasti¹. Rinktinėje šios martirologinės prieigos atsisakyta, tačiau bandoma rekonstruoti aplinkybes, paskatas (net jei pragmatiškumą dažnai sunku vienareikšmiškai atskirti nuo nesavanaudiško domėjimosi), priemones, kontekstus, kuriuose vyko lietuvių ir žydų abipusio pažinimo procesas, vienos ir kitos pusės retoriką bei gebėjimą adaptuoti ir priimti iš sąveikaujančių pusių kylančias iniciatyvas. Abipusis pažinimas, kultūrinis bendradarbiavimas ir žydų lituanizacija straipsnių autoriams buvo atspirtis kalbant ir apie galimybes išlikti ar būti išgelbėtam holokausto metu (Eglės Bendikaitės straipsnis), holokausto atminties problemas šiandienos Lietuvos visuomenėje (Hektora Vitkaus straipsnis), svarstant apie Lietuvos atmintį ir vaizdavimą žydų išeivių iš Lietuvos kūryboje Amerikoje ar Pietų Afrikoje (Aušros Paulauskienės straipsnis) ar gilinantis į žydų istorijos įtraukimo į Lietuvos istorijos kontekstus Dariaus Staliūno straipsnyje. Šių problemų atskleidimas leidžia įžvelgti intensyviausiai tarpukario Lietuvoje vykusį pažinimo ir prasidėjusio pritapimo prie lietuvių kultūros tendencijų vėlesnį poveikį bei lietuviškosios aplinkos jausenas ir laikysenas laikotarpiu po holokausto.

Rinktinės straipsniai, chronologiškai apimantys laikotarpį nuo XX a. pradžios iki šių dienų, yra suskirstyti į tris skyrius: „Abipusio pažinimo prielaidos ir kontekstai“, „Įvairiakalbė periodika kaip būdas pažinti ir susipažinti“, „Lietuvos ir holokausto atmintis“. Pirmojo skyriaus straipsnių autoriai rekonstruoja įvairiaplanią kultūrinio lietuvių ir žydų bendradarbiavimo aplinkybes ir priemones (Giedrės Jankevičiūtės, Jurgitos Šiaučiūnaitės-Verbickienės straipsniai), žydų santykį su lietuvių kultūra ir jos refleksija (Mordechai Zalkino straipsnis) bei taikytus būdus pažinti lietuvių kultūrai ir pristatyti savajai (Jurgitos Šiaučiūnaitės-Verbickienės

¹ *Eidintas A.* Lietuvos žydų žudynių byla. Vilnius: Vaga, 2001, p. 23–82; *Eidintas A.* Žydai, lietuviai ir holokaustas. Vilnius: Vaga, 2002, p. 25–153, 312–407; *Atamukas S.* Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV iki XX a. pabaigos. Vilnius: Alma littera, 1998, p. 116–205, 368–406; *Truska L.* Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo raida Lietuvoje. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005, p. 57–67, 117–127.

straipsnis), analizuoja socialinio žydų pritaipimo ir lojalumo Lietuvos valstybei ir lietuvių visuomenei demonstravimo formas (Sauliaus Kaubrio straipsnis), gilinasi į žydų istorijos siužetų adaptavimą lietuviškoje istoriografijoje (Dariaus Staliūno straipsnis). Antrosios rinktinės straipsnių dalies autoriai susitelkė prie žydų buvimo Lietuvos visuomenėje ir aplinkos suvokimo, jos aktualijų išskyrimo aspektus perteikiančių įvairiakalbių periodinių leidinių tyrimų. Keturi šio skyriaus straipsniai pristato Lietuvos istoriografijoje nepakankamai pažintą periodiką visomis žydų aplinkoje intensyviausiai vartotomis kalbomis (jidiš, rusų, lietuvių), kaip plačią sklaidą turinčią ir nuomonę formuojančią kultūrinio pažinimo priemonę. Nuoseklesni periodikos rusų kalba tyrimai leidžia teigti, kad ši kalba, į kurios vartojimą žydų bendruomenėje tarpukario Lietuvoje buvo žiūrima itin nepalankiai, kai kurias atvejais tarnavo net kaip labiausiai priimtina bei geriausiai suprantama Lietuvių ir žydų politinio bendravimo kalba (D. Staliūno straipsnis, kurio pagrindinis šaltinis yra iki šiol išsamiau nenagrinėtas laikraštis *Naš kraj* (*Mūsų kraštas*) ar tarpukariu išlaikė kalbos tarpininkės, leidusios per periodinę spaudą rusų kalba jausti politines ir ypač kultūrinės aktualijas, poziciją (Pavelo Lavrinco straipsnis). Annos Verschik ir Larisos Lempertienės straipsniuose pristatomas žydų periodinės spaudos tyrimas dviem skirtingais aspektais: pirmuoju atveju, pasitelkus sociolingvistines prieigas, bandant užčiuopti žydų tapatybės pokyčius tarpukario Lietuvoje, yra tiriamas penkerius metus Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos Nepriklausomybės atvadavime, sąjungos leistas savaitraštis lietuvių kalba *Apžvalga* (1935–1940); antrajame – remiantis didžiausius tiražus turėjusiu sionistinės pakraipos dienraščiu jidiš kalba *Di Jidiše štime* (*Žydų balsas*) siekiama nustatyti, kokių žinių apie Lietuvos politinį, socialinį ir kultūrinį gyvenimą ir kiek objektyviai galėjo gauti žydų aplinkoje leidžiamo oficiozo skaitytojai. A. Paulauskienės ir H. Vitkaus straipsniai trečiajame rinktinės skyriuje „Lietuvos ir holokausto atmintis“ chronologiškai pratęsia daugiausia į tarpukario situaciją besitelkiančią šios rinktinės problematiką. Per istorinės atminties ir abipusio lietuvių ir žydų pažinimo prieigas autoriai gilina į Lietuvos vaizdavimą svarbiausiose (be Palestinos) žydų emigracijos vietose sukurtuose grožinės literatūros kūriniuose ir į tai, kaip tarpusavio santykius veikia holokausto suvokimo ir jo atminties dėmenys.

Atskirai skelbiama publikacija (Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto magistrantės Veronikos Žukaitės „Bandymai mokyti žydus lietuvių kalbos tarpukario Lietuvoje: mokomųjų priemonių tyrimas“), skirta tarpukario Lietuvoje nelietuviams (daugiausia žydams) išleistiems lietuvių kalbos vadovėliams identifikuoti, autoriams ir jų kolektyvams nustatyti. Tai empiriškai naudinga medžiaga, kuri, tikėtina, paskatins nuoseklesnius ir gilesnius šios temos tyrimus ateityje. Ilgą laiką

po A. Verschik² tyrimų žinotas vos vienas žydams skirtas lietuvių kalbos vadovėlis. Šios publikacijos autorei pavyko nustatyti žydų kilmės vadovėlių autorių ar lietuvių ir žydų bendraautorių parengtus dvidešimt tris skirtingoms besimokančiųjų grupėms pritaikytus lietuvių kalbos vadovėlius. Publikacijoje yra pateikiama žinių ir apie Lietuvos istorijos bei geografijos vadovėlius, skirtus nelietuviams.

Dėl prieigos naujumo ir nepakankamo lietuvių bei žydų kultūrinių sąveikų tarpukario Lietuvoje ištirtumo rinktinėje skelbiami straipsniai ne tik kuria viešos akademinės diskusijos precedentą, išsiskiriant net rinktinėje publikuojamų straipsnių autorių nuomonėms, bet ir skatina plėtoti šiuos tyrimus ieškant tvirtesnio kai kurias atvejais prielaidomis likusių teiginių pagrindimo, rinktinėje pristatomos lietuvių ir žydų abipusio pažinimo ir kultūrinio bendradarbiavimo problemos naujų pjūvių bei įžvalgų.

Už patarimus, pagalbą ir vertingą kritinį žvilgsnį rengiant šią straipsnių rinktinę esu dėkinga straipsnių recenzentams dr. Gediminui Rudžiui ir dr. Dangirui Mačiuliui, už kolegiškas pastabas ir pastūmėjimą gilintis – prof. Sauliui Sužiedėliui, kolegoms ir projekto partneriams dr. Dariui Staliūnui ir doc. dr. Vladui Sirutavičiui, Nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui, kurio darbuotojai maloniai sutiko teikti leidinyje spausdinamų iliustracijų. Tyrimas, kurio rezultatai publikuojami rinktinėje, ir šio leidinio atsiradimas būtų neįmanomas be Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo, o nuo 2009 m. – Lietuvos mokslo tarybos paramos.

Sudarytoja

Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė

² Verschik A. The first textbook of Lithuanian for Yiddish-speakers // Archivum Lituanicum. Vilnius, 2005, nr. 7.